

JÓZAN MIKLÓS BUDAPESTI PÜSPÖKI HELYNÖK ÉS A HAZAI EGYHÁZ ÚJJÁSZERVEZÉSE TRIANON UTÁN

Minden megemlékezésnek kettős célt kell szolgálnia voltaképpen. Az egyik, hogy tisztelegjünk azoknak az emléke előtt, akik munkájukkal és életpéldájukkal maradandót alkottak az utókor számára. A másik, hogy tanulságokat, következtetéseket vonjunk le a saját feladataink megoldásához, vagyis, hogy jelenünkön keresztül átemeljük a múlt tapasztalatait, eredményeit a jövő számára is. Mi most, a 20. század második felének unitáriusai arra kellene tehát vállalkoznunk, hogy századunk első felének egyik kiemelkedő egyházi vezetőjére, Józán Miklósról emlékezzünk kiérdemelt tisztelettel és szeretettel, és nézzük meg, hogy kínál-e a mi 21. századunk elejére várható helyzetünkben hasznosítható útmutatást.

A Kolozsvár és Torda között fekvő Tordatúron 1869. december 6-án született Józán Miklósban a Magyarországi Unitárius Egyház megszervezőjét és első vezetőjét tisztelheti, aki egyházi jogállását tekintve ugyan püspöki helynök, vikárius volt, egyházi és társadalmi tényleges szerepében azonban befelé is, kifelé is az egyház püspökeként dolgozott és vezetett. Az Unitárius Gimnázium, majd az Unitárius Teológia 1891. évi elvégzése után három évig Oxfordban tanult tovább 1892–95. között. Onnan visszatérve - három évi torockói lelkesítő működését leszámítva - egészen 1941-ig az ország mai területéhez kötődött. Kolozsvár püspöke 1899-ben választotta ki őt arra a feladatra, hogy az ország fővárosának Derzsi Károly munkásságával nagyon sikeresen fejlesztett – unitárius egyházközségét tovább vezesse. Ebben a beosztásában nem csak a fővárosban, de az Erdélyen kívüli egész nyugati országrészben kellett szerveznie az egyházat, hogy így előkészítse a Duna–Tisza-menti Egyházkör 1902-ben meg is valósult megalakulását. Ennek az új egyházkörnek első esperese fiatalon, 33 évesen már ő lett, és Trianon után ő kapott bizalmat ahhoz is, hogy az új határokon belül az egész ország unitárius egyházának vezetője

legyen 1920-tól kezdve. Két évtizeden át irányította ezt az egyházzrészt egészen az erdélyi egyházzal való szervezeti újraegyesítésig, 1941-ig, amikor kolozsvári püspökké választották. Ezt a tisztét 1946-ban bekövetkezett haláláig töltötte be. A mi mai egyházunk szempontjából életpályájának az a négy évtizede a legfontosabb, amit ennek szervezőjeként és vezetőjeként itt töltött el, és ezen belül is különösen annak második fele a Trianon utáni két évtized. Méltatása megalapozásában Kolozsvárott *Aratás* illetve *Szemtől-szembe* címen kiadott két könyvére és Kelemen Miklósnak a Magyarországon szolgált unitárius lelkészekről összeállított kéziratára támaszkodom.

Az Erdélyen kívüli országrészben az unitárius vallás csak három évszázaddal később kapta meg azt a szabadságot, amelyet a tordai országgyűlés - éppen unitárius kezdeményezésre - világraszóló példaként már 1568-ban megadott. A kiegyezést követő évben, 1868-ban terjesztették ki az egész ország területére az Erdélyben már addig is törvényben biztosított egyenlőséget az unitáriusok számára is. Az egyházszerzés első, megalapozó lépése a fővárosi unitárius egyházközség megszervezése volt, amely 1881-ben Derzsi Károly beiktatásával teljesült. A következő nagy lépés a budapesti székhelyű unitárius egyházkör, esperesség megalakulása volt. A harmadik nagy lépést Trianon váltotta ki, amikor a magyar unitárius egyház két ország területe között - bár hitelvi egysége változatlanul tovább élt - ugyancsak két szervezetté kellett átalakuljon. Ezt a kettős célt, nevezetesen a magyar unitáriusság egységének megtartását és a Trianon utáni magyarországi unitáriusság önállóságát püspöki helynökség, vikáriusság szervezésével oldották meg. Az első nagy lépést Derzsi Károly vezetésével kezdtük el, de ennek utolsó szakasza is már Józán Miklóstra hárult, a második és harmadik nagy lépést pedig teljeskörűen az ő vezetésével tette meg egyházunk. Ebben a három időszakban, tehát a fővárosi egyházközség, a Duna-Tisza-menti egyházkör és a magyarországi püspöki helynökség megszervezése és irányítása három eltérő feladatkört és ezekhez igazodó vezetési, szervezési képességeket kívánt meg.

A feladat újszerűségének felmérése és megoldása, a megfelelő személy kiválasztása elsősorban a kolozsvári püspökség bölcsességét és nagyvonalúságát tükrözi. Nyilvánvalónak ítélték, hogy bár az unitarizmus központja csak Kolozsvár lehet, de azt is, hogy történelmi egyházként nem mondhat le az ország társadalmi-politikai

kulturális központjában való méltó és eredményes képviseléről. A budapesti küldetésre egy fiatal, akkor 32 éves, a kolozsvári teológiát követően három évet Angliában teológiát és klasszikus filozófiát továbbtanuló, a Martineau-i gondolkodáshoz vonzódó, és ami még fontosabb, jó szervezőképességet is sejtető lelkészt választottak ki, Derzsi Károlyt. Egy évszázad távlatából is hálásak lehetünk munkásságáért, amelynek legmaradandóbb emléke a Koháry-utcai székházunk és főtemplomunk. Teológiai Intézetünkben már megérett annak a gondolata, hogy az ő teológiai munkásságáról is méltóan meg kellene emlékeznie a magyarországi és budapesti unitarizmusnak, amit talán a legjobban az általa magyarra fordított *Szentábrahámi-féle hittan*, a *Summa* újrakiadásával szolgálhatnánk.

A betegsége miatt tizenöt évi budapesti szolgálat után Tordára visszavonult Derzsi helyébe ide helyezett de három év után Torockószentgyörgyre visszatért Gál Miklóst választotta fel Józán Miklós, akinél jobb választása az egyház püspökségének aligha lehetett volna. Közel két évtizedet kitevő esperessége során Pozsonytól Kassáig, Szabadkáig, Zomborig kereste és ápolta a kapcsolatot az Erdélyből kiszakadt, de unitarizmushoz ragaszkodó hívekkel. Az igazi nagy feladat, azonban akkor szakadt rá, amikor Trianon után a csonkaország unitárius egyházát kellett megszerveznie. Úgy vélem, hogy közel két emberöltő távlatából visszatekintve, a legnagyobb kihívást jelentő feladat, a két nagy történelmi protestáns egyházzal lényegében egykorú, de itt, ebben az országrészben eladdig nem egyenrangú, bár szintén történelmi, de jóval kevesebb hívőt számláló egyházi szervezet nem jogi, hanem közéleti tényleges elismertetése volt. Közvetlenség és szerénység jellemezte ugyan egyéniségét, de amikor egyháza ügyéről volt szó, akkor egyáltalán nem vonult a háttérbe, nem maradt passzív. Olykor az ő írásaiban is megjelent, hogy a nagy történelmi egyházak jelzik az unitarizmussal szembeni fenntartásaikat, ő mégis elérte, hogy ugyanolyan közjogi méltóság illesse meg, mint a református és az evangélikus egyházak vezetőit, és az ő személyében az unitárius egyház is felsőházi képviselőhöz jusson. Nagyon bölcs és hasznos kezdeményezése volt, hogy a fővárosban lakó unitárius értelmiségieket, vezető tisztségeket betöltőket vonja be az egyház választott vezető testületeibe. Józán Miklós nem csak a társadalomban segítette hozzá egyházát a számarányokat messze meghaladó szerepvállaláshoz és megbecsüléshez, de az egyházak közötti kapcsó-

latokban is. Határozottan hangsúlyozta az unitarizmus szerves egységét az egyetemes kereszténységgel, és gondosan ügyelt arra, hogy ezt tanulmányaiban, előadásaiban, költeményeiben is kifejezze, jelezve ezzel, hogy nem csak taktikai, egyházpolitikai eszközt lát az ökumenében, hanem őszinte együttérzést és együtthaladást. Szívesen látott vendége és szónoka volt a református és az evangélikus egyházak ünnepségeinek. Tanulmányai alapján úgy tűnik, hogy a reformáció vezérférfiai közül hozzá Zwingli állt a legközelebb, bár azt maga is hangsúlyozta, hogy Luther történeti szerepe vitathatatlanul az első helyen áll. Nem tévesztette ugyanakkor azt sem szem elől, hogy tisztelegjen a nagy katolikus „református” Rotterdami Erasmus emléke és érdemei előtt is, miként őszinte elismeréssel méltatta a nagy magyar püspök, Prohászka Ottokár érdemeit is. Nem mulasztotta el, hogy osztozzék a testvéregyházközségek örömeiben vagy gyászában, hogy kifejezze egyháza együttérzését akkor is, amikor a magyar katolicizmus elhunyt hercegprímását búcsúztatja, és akkor is, amikor beiktatja tisztébe az ország legmagasabb egyházi méltóságát. A történelmi egyházak összetartozását és a kereszténység egyetemességét azzal is ki akarta domborítani, hogy teljes papi viseletben, paláttal és főveggel maga is részt vett a Szent Istvánt ünneplő egyházi körmenetben, miként az is az ő választása volt, hogy püspöki beiktatása Szent István napjára essék, és az ő első püspöki prédikációja a nagy és szent király méltatása legyen. A reformáció évenként ünnepelt emléknapjain mindig aláhúzta az unitarizmusnak a reformációból is eredő életfáját. Érthető, hogy különös szeretettel ápolta az angol és az amerikai unitarizmussal való hittestvéri kapcsolatokat, mégpedig nem csak úgy, hogy részt vett kongresszusaikon és konferenciáikon, hanem szívesen vállalkozott a keresztény áhitat angol nyelvű prózai költeményeinek magyarra való átköltésére. Sok, főképpen vallásos tárgyú költeményt írt ő maga is, amelyek közül azok mutatkoznak a legmaradandóbb értékűeknek, amelyeket ő „költemények prózában” cím alatt vett fel gyűjteményébe. Ezek a lírai hangú rövid prózai versek is, verses költeményei is arra indítanak, hogy benne a lírikus alkatú egyházi vezetőt is lássuk, aki a gyakorlat terén is jó szervezőnek és irányító-
nak bizonyult.

A modern magyar unitarizmusnak azt a nyolc évtizedét bátran minősíthetnők története „klasszikus” szakaszának, fennállása virágkorának, amely korszak kezdetét a Magvető megjelenésében és Kriza

János püspökségében jelölhetjük meg. Ennek a korszaknak a végét a világtörténelem jelölte ki a második világháborút lezáró új politikai helyzettel, a vallásos világnézet, és különösen a történelmi egyházak elsorvasztásának kísérleteivel, amit egyébként József Miklós már nem kellett végigéljen, és az ő 1946. évi halála le is zárta egyházi történetünknek ezt a kiemelkedő, klasszikus szakaszát. Az Erdélyen kívüli, a mai magyarországi egyházban ez az időszak két évtizeddel rövidebb, minthogy ennnyivel később indult, de a végét ugyanezek az események határozták le. A korlátozás és az üldöztetés a 20. századnak csaknem egész második felét kitöltötte, és csak az utolsó évtized tette valóban újra szabaddá mindkét unitárius egyház lehetőségeit. A megelőző négy évtized valóban mély hullámvölgybe vitte a többi történelmi egyház mellett az unitarizmust is, és közös feladattá vált a felemelkedés lehetőségeinek keresése és megoldása. Összevetve századunk első és második felének gyökeresen ellentétes helyzetét, szinte önkéntelenül is felvetődik a gondolat, hogy talán a második világháborút megelőző egyházi szervezet lehetne az egyik emelője a kibontakozásnak. Minthogy ez a megoldás újra meg újra visszatérően hangot is kap, komolyan mérlegre kell állítani, és alaposan átgondolni, hogy valóban a szervezeti különállásnak van-e érdemi szerepe a kialakult mély helyzetben, és valóban jelenthetne-e határozott és kölcsönös előnyöket az újraegyesítés valamilyen formája. Azután pedig azt kellene mérlegelni, hogy egyáltalán időszerű lehetne-e egy ilyen felvetés, illetve, hogy milyen következmények származhatnának ebből a magyarországi unitarizmus számára.

Az erdélyi és a magyarországi unitarizmus kettéosztása az új országhatárok megvonásának volt kényszerű következménye. A szervezeti újraegyesítéshez ezeknek a határoknak a megszüntetésére vagy jelképsé válására volna szükség. Erre belátható időn belül aligha nyílik lehetőség, és bizonyára feltétlenül várni kell legalább addig, amíg mindkét ország egy belső határok nélküli országközösségnek, az Európai Uniónak, az Egyesült Európának egyenrangú tagjává válik. Ennek megvalósulása előtt azonban egy nem rövid átmeneti időre kell felkészülni, amikor a két unitárius egyház közül csak a magyarországi lesz az Unión belül, míg az erdélyi egyháznak azon kívül kell még egy ideig működnie. Ebben a helyzetben a kisebb, de az Unióba már beépült egyház erősítése lenne a két unitárius egyház közös érdeke, mind teológiai tevékenysége, mind társadalmi szerepe tekinte-

tében. Aligha lehetne igazolni, érvekkel alátámasztani azt a várakozást, hogy a magyarországi egyház valamilyen szervezeti integrálása az erdélyi egyházba és ezzel együtt a magyar egyház alacsonyabb státusba való helyezése (püspöki helynökség, vikáriusság) akár az ország társadalmában való szerepét, akár az európai közösségben való helyzetét bármiképpen is erősíthetné. Ezzel szemben határozottan meg lehet fogalmazni, hogy önálló püspökség helyett intézményesített püspöki helynökség feltétlenül gyengítené a magyarországi unitárius egyház társadalmi szerepét. Vétek és a két egyház közös kára lenne lemondani arról az előnyről, amit egy helyett két unitárius püspökség létezése kínál.

A magyar unitáriusok ideális egyházi szervezetét talán úgy lehetne megfogalmazni, hogy: Egy magyar unitárius egyház, két püspökséggel, egy erdélyivel és ez magyarorszáigival. Korunkban talán még inkább mint a Trianon utáni helyzetben csak nagytávlatú, európai kitekintésű egyház- és valláspolitikai keretében hozhatunk jó döntéseket.

Egyházunk 2000-ben tartja zsinati főtanácsának ülését, amikor minden bizonnyal nálunk is meg kell majd oldani a nemzedékváltást az egyházi vezetésben. A 21. századra való átmenet nem szervezeti, hanem ennél sokkal inkább teológiai felkészülést tesz elengedhetlenné, amely egyrészt számol a tudományos haladásból és a szekularizáció térhódításából eredő kétségekkel és kérdésekkel, másrészt a vallások és egyházak együttműködésének, az ökumenének feltétlen szükségességével, de mindemellett számol a modern emberi lét és gondolkodás mellett is felmerülő vallási igények kielégítésével is. Bárkikre esik is majd a zsinat választása az egyház új lelkesítő és világi vezetésében, néhány lényeges vonatkozásban jó példa lehet számukra is Józán Miklós vezetői munkássága és emberi magatartása. Az egyházon belül vezetőkészsége, felkészültsége és céltudatossága mellett egyenessége és nyíltsága adott neki vitathatatlan tekintélyt, amelyet még egyébként szintén kimagasló képességű lelkésztársai sem vontak kétségbe. Mindkét egyházunkat a négy évtizedes elnyomás után megfelelően fel kell vértézni az új feltételek fogadására. Bizhatunk abban, hogy a következő zsinattal kezdődő ciklus folyamán célhoz érnek azok a válaszkeresések, amelyeken a korunk unitarizmusa konferenciákon a két egyház együttműködve fáradozik, és az eredmények az egyházvezetés számára jó támasztékokat kínálnak majd. A vezetés

perspektív és koncepciózus gondolkodása, a lelkészi kar és az egyházközségi választott vezetők megfelelő szintű és folyamatos felkészítése, az egyházon belüli nyíltság és őszinteség megvalósítása lehetnek az egyház viszonylagos felvirágoztatásának tőlünk függő feltételei. Ezeknek saját akaratunkkal való megvalósítása jelenthet alapot ahhoz, hogy Isten megtartó segítségét is kérhessük.